

De staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
de heer drs H. Zijlstra
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag

23 november 2011
Kenmerk: rc-2011.06315/1

Betreft: Leidraad voor het Afstoten van Museale Objecten

Zeer geachte heer Zijlstra,

De afgelopen maanden ontstond veel beroering rond de verkoop van 'the schoolboys'¹(1987) van Marlene Dumas door museum*goudA* en de voorgenomen verkoop van een deel van de collecties van het Wereldmuseum in Rotterdam. De Nederlandse Museumvereniging wijdde een extra algemene ledenvergadering aan de kwestie Gouda. Maar deze kwestie staat niet alleen. Onlangs richtte de Stichting Volkenkundige Collectie Nederland² zich tot het college van B&W van Rotterdam, eigenaar van de collecties van het Wereldmuseum, met de vraag of men de voor de verkoop beoogde Volkenkundige verzamelingen en objecten wilde behouden voor het publiek domein. En de staatssecretaris moest vragen beantwoorden van SP-Kamerlid Jasper van Dijk.

Behoud en beheer van cultureel erfgoed

Expliciet maakt het regeerakkoord melding van het cultureel erfgoed. Het moest bij de bezuinigingen worden ontzien. Cultureel erfgoed behouden en beheren is bewaren van datgene wat we de moeite waard vinden om door te geven. En wel zo dat het steeds te gebruiken, benoemen, bestuderen, interpreteren en bewonderen is.³ Daarom moet het erfgoed deel uitmaken van het publiek domein en toegankelijk zijn. De zorg voor het roerend cultureel erfgoed is in Nederland vooral belegd bij musea en archieven.

¹ Het werk werd in 1988 door het museum aangekocht. De netto opbrengst van de veiling voor het museum is 950.000.

² waarin de Volkenkundige musea van Nederland samenwerken

³ F. Grijzenhout, Erfgoed: de geschiedenis van een begrip (2007)

Met de kwestie Gouda wordt de manier waarop het beheer en behoud van het cultureel erfgoed geregeld is, in het nauw gebracht. Dat leidt tot de vraag of de bestaande regelingen en instrumenten, gericht op het beheer en behoud van cultureel erfgoed, voldoen in een tijd waarin van culturele instellingen ondernemerschap en een commerciële houding worden verwacht.

Achtergrond en regeling

Het spraakmakende artikel van Victor de Stuers 'Holland op z'n smalst' (De Gids, 1873, jaarg. 37), waarin hij de verkoop aan Engeland van het oksaal van de Sint Jan in Den Bosch aan de kaak stelt, geldt in het algemeen als het begin van de cultuurbescherming in ons land. Meer recente voorbeelden van verkopen die veel discussie losmaakten, zijn die van de voorgenomen verkoop van Mondriaans' Compositie met twee lijnen in Hilversum⁴ en de Rothko⁵ uit Rotterdam. Deze voorbeelden behoren tot de casuïstiek die de achtergrond vormde voor de ontwikkeling van de leidraad bij museaal verzamel- en afstotingsbeleid: de LAMO. De ontwikkeling van deze leidraad kent een beleidsmatige achtergrond die wortelt in het besef dat afstemming en samenwerking tussen musea in Nederland de kwaliteit van de collecties van instellingen in Nederland ten goede komen.⁶

De Leidraad voor het Afstoten van Museale Objecten (herziene versie in 2006) vormt samen met de Wet tot behoud van cultuurbezit het belangrijkste beschermingsinstrument voor de objecten en verzamelingen die tot ons cultureel erfgoed behoren.⁷

Uitgangspunt bij de LAMO is dat afstoting van collecties door musea moet leiden tot collectieverbetering. De keuze voor de te ontzamen objecten wordt gemaakt tegen de achtergrond van een zogenaamd 'Collectieplan'. Uitspreken voor beheer en behoud van collecties betekent namelijk ook kritisch zijn op collecties, tijdig uitdunnen en waarderen. Professioneel collectiebeheer kan ertoe bijdragen dat bedrijfseconomische problemen eerder signaleerd worden.

Bij de recente (voorgenomen) afstotingen zien we dat de verkoop vooral ingezet wordt om een zo hoog mogelijke opbrengst te behalen. Met als doel exploitatietekorten te dekken of een financieel fundament onder de bedrijfsvoering te creëren.

⁴ Voorgenomen verkoop 'Compositie met twee lijnen' Piet Mondriaan in 1987 door gemeente Hilversum. Voorkomen door raadsbesluit minister van CRM

⁵ Voorgenomen verkoop van Grey, Orange on Maroon 60/8, Rothko uit 1960

⁶ beleidsmatig wordt de context voor de ontwikkeling van de LAMO gevormd door de beleidsnota 'Kiezen voor kwaliteit' uit 1990. Van Minister van WVC Hedy d'Ancona. In deze nota werd voor het eerst gesproken over de Collectie Nederland. Een pleidooi voor afstemming en samenwerking.

⁷ Het zelfregulerend instrument LAMO kan gezien worden als een uitwerking van de ethische code van de ICOM (Internationale Council of Museums) waar het bijvoorbeeld dilemma's rond ontzaming betreft. De LAMO wordt breed gedragen wat blijkt uit het onderschrijven ervan door de Nederlandse Museumvereniging (NMV) en de Vereniging van Rijks gesubsidieerde Musea (VRM).

Cruciaal element in de LAMO-regeling is de voorwaarde dat bij ontzamelen in eerste instantie collega-instellingen benaderd worden om de voorwerpen voor het publiek domein te behouden. Dat past ook bij de hierboven beschreven achtergrond waartegen de ontwikkeling van de LAMO gezien moet worden, die van ontzamelen, collectiemobiliteit en collectieverbetering. Overdracht gebeurt bij voorkeur om niet, maar een financiële vergoeding is niet uitgesloten. De LAMO is dus een regeling die betrekking heeft op collecties, ondergebracht bij culturele instellingen, waarvoor geldt dat ze eigendom zijn van de instelling of door middel van een beheercontract langdurig in bruikleen zijn gegeven.

Regelgeving en borging van de werking

Mocht er bij afstoten in de zin van verkoop door een museum sprake zijn van twijfel, dan kan de casus ter beoordeling voorgelegd worden aan de Ethische Code Commissie.⁸

In het geval van de verkoop van de Dumas door museumgoudA heeft het bestuur van de Museumvereniging, op basis van het advies van de Commissie, besloten museumgoudA te berispen en, gelet op de omstandigheden, niet de sanctie van uitzetting uit de Museumvereniging toe te passen. Deze beslissing is ter beoordeling voorgelegd aan de leden van de vereniging. Bij stemming is besloten dat deze maatregel de leden niet ver genoeg gaat. Daarop bereidt het bestuur nu een procedure voor om de sanctie van uitzetting in stemming te brengen.

Bij vervreemding van objecten uit Rijkscollecties wordt ook de LAMO toegepast. Vervreemdingsvoorstellen worden voorgelegd aan de directeur-generaal Cultuur en Media. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed adviseert daarbij over de vervreemding tegen de achtergrond van het collectieplan van de instelling.⁹

Het besef van het belang van de werking van het instrument spreekt ook uit de verbinding die tot voor kort gelegd werd tussen de LAMO en het museumregister.¹⁰ Het museumregister is het kwaliteitszorginstrument van het museale veld. Voldoen aan de normen van het museumregister levert de kwalificatie geregistreerd museum op. In het nieuwe museumregister (2011) wordt het volgen van de ethische code, en dus de LAMO, echter niet meer verplicht gesteld.¹¹ De kwaliteitsstempel voor professionaliteit die het museumregister biedt, heeft dus geen betrekking meer op de algemeen geldende ethiek op het gebied van verzamelbeleid.

Een andere vorm van bescherming biedt de Wet tot behoud van cultuurbezit (Wbc). De Wbc (1984)¹² ziet toe op de bescherming van cultureel erfgoed van particulieren, verenigingen en stichtingen waarbij als uitgangspunt geldt dat het erfgoed onmisbaar of onvervangbaar is vanwege de symbool-,

⁸ De Ethische Code Commissie is in het leven geroepen door ICOM Nederland, het Landelijk contact museumconsulenten (LCM) en de NMV.

⁹ VRM musea zijn gehouden per 2013 hun collectieplan te actualiseren.

¹⁰ Het museumregister wordt door een onafhankelijke partij beheerd.

¹¹ Door verschillende subsidiegevers wordt de mogelijkheid tot het verkrijgen van subsidie afhankelijk gesteld van de inschrijving in het museumregister.

¹² Anders dan velen denken ziet de Wbc dus niet specifiek toe op de bescherming van Rijkscollecties.

schakel- of ijkfunctie. Een aanvraag om erfgoed onder bescherming van de Wbc te laten vallen, kan door iedereen gedaan worden. Plaatsing onder toezicht van de Wbc leidt ertoe dat pas tot verkoop van het erfgoed mag worden overgegaan als de overheid van aankoop afziet. Uitvoeren naar het buitenland van een dergelijk object of een verzameling is onmogelijk. Daarbij is ook het UNESCO-verdrag uit 1970 (sinds 2009 in Nederland van kracht) waarbij onrechtmatige in- en uitvoer van cultureel erfgoed geregeld wordt, instrumenteel. Plaatsing op de lijst houdt dus een inperking van de rechten van de eigenaar in.

Toezicht op de uitvoering van de Wbc is bij de Erfgoedinspectie belegd.¹³ Plaatsing onder de bescherming van de Wbc kan leiden tot aankoop door het Rijk. Bij een verkeerde inzet van de Wbc leidt dit tot een verkapte subsidiëring van de instelling. De Wbc wordt ook als statusverhogend voor objecten of verzamelingen gezien. Als referentiepunt voor andere vergelijkbare objecten of verzamelingen kan de Wbc-lijst dus van invloed zijn op de marktwerking.^{14, 15}

Een rekkelijke interpretatie of inconsequente toepassing van de LAMO ondermijnt de werking van de leidraad, mede omdat er sancties ontbreken. Er ontstaat dan een gat tussen de werking van de Wbc¹⁶ en de zelfregulerende maatregel. En bescherming van het cultureel erfgoed wordt overgeleverd aan de willekeur van de eigenaar.

Verantwoordelijkheden en belang

Het Rijk beslist over de collecties van de verzelfstandigde rijksmusea, voor zover zij daar eigenaar van is.¹⁷ De gemeenteraad beslist over de openbare collecties in haar eigendom. Daarbij wordt in principe de LAMO door de verschillende overheden onderschreven. In juni 2010 kondigde de VNG¹⁸ aan met een eigen modelprotocol voor het ontzamen door gemeenten te komen. Het protocol kan nog dit jaar [2011] verwacht worden.

Erfgoedcollecties worden beschermd door de LAMO als ze in bruikleen (met bruikleencontract) of in eigendom zijn overgedragen aan de zorg van een museum.¹⁹ Wordt het bruikleencontract beëindigd, dan valt de vanzelfsprekende bescherming door de LAMO weg.

¹³ De wet voorziet niet in voorschriften met betrekking tot de materiële staat waarin het object of de verzameling verkeert.¹³ Wel leidt plaatsing onder de Wbc tot wettelijke bescherming.

¹⁴ dit geldt overigens ook al voor alle objecten die zich in musea bevinden.

¹⁵ Er zijn verschillende manieren waarop wettelijke bescherming geregeld kan worden. Internationaal zijn er verschillende methodes die lopen van volledige bescherming (Italië) tot controle op bescherming bij uitvoer (Engeland) of een mengvorm (Nederland). Het Nederlandse systeem is daarbij tot nu toe positief gewaardeerd.

¹⁶ Vanwege de beperkt reikwijdte en feit dat deze wet binnenlandse verplaatsing toestaat en de LAMO gericht is op het behouden van het erfgoed voor het publieke domein.

¹⁷ Bij de beantwoording van de kamervragen van Van Dijk op 8 september jl., over de collectie van het Wereldmuseum in Rotterdam, benadrukte de staatssecretaris het grote belang van de zelfregulerende werking van de LAMO, daarbij de bestuurders aansprekend op hun verantwoordelijkheden.

¹⁸ De VNG bepleit tot op heden terughoudendheid bij het afstoten van gemeentelijke collecties, al dan niet in musea ondergebracht. Sinds 1992 hanteert de gemeente een stappenplan voor de afstoting van voormalig BKR-werk. Inhoudelijk onderschrijft de gemeente de LAMO. Ze geeft echter een bredere invulling aan de mogelijkheid tot herinzet van de middelen.

¹⁹ Het museumregister stelde tot nu toe voor de kerncollectie van een instelling een bruikleentermijn van 25 jaar.

Bijzondere gemeentelijke collecties zijn de verzamelingen die ontstaan zijn vanuit de Beeldende Kunstenaars Regeling (BKR). Daarbij heeft de gemeente kunstwerken gekregen door een regeling.²⁰ Bij het ontzamen van een dergelijke collectie kan een schemerzone ontstaan als het gaat om werk van een kunstenaar dat zich ook in een museum bevindt.

Vanuit de zorg en verantwoordelijkheid voor de Rijkscollecties heeft de overheid belang bij de goede werking van zelfregulering en de Wbc. Het niet verplicht stellen van het onderschrijven van de ethische code bij het museumregister is zorgwekkend. De LAMO vloeit immers voort uit die code en hoeft nu dus geen werking te hebben.

De manier waarop de werking van de LAMO geborgd wordt (en de Wbc hierop een aanvullende werking kan hebben) is ook van belang voor bijvoorbeeld fondsen als de Vereniging Rembrandt en de Mondriaanstichting. Bij het ondersteunen van aankopen gaan zij er expliciet van uit dat bij eventuele vervreemding de LAMO wordt gehanteerd.

Het gebrek aan zicht op de werkzaamheid van de bestaande uitvoeringspraktijk heeft nu al gevolgen voor de verhouding tussen schenkers, verzamelaars en kunstenaars, sponsors en culturele instellingen. Zij missen het zicht op zekerheid van borging van de collecties waar zij een bijdrage aan leveren. Concreet betekent dit dat men afziet van schenking aan culturele instellingen.

Conclusie

De LAMO geeft geen antwoord op het ontzamelingsvraagstuk in een tijd waarin op bedrijfseconomisch gronden naar collecties gekeken wordt in plaats van op inhoudelijke gronden. Zelfregulering lijkt stuk te lopen op de monetaire waarde van de collecties. Noch de behoudende taak, noch de verantwoordelijkheden van de overheden,²¹ noch de vormvereisten voor collectieplannen of de toezichhoudende taak op de verschillende bestuurlijke niveaus zijn voldoende duidelijk gedefinieerd.

De Raad gaat er vanuit dat in het samenspel van de museumbranche (NMV en VRM), de verschillende overheden, de LAMO, de Wet tot behoud van cultuurbezit (Wbc), het museumregister en de Ethische Code Commissie voldoende garanties kunnen worden ingebouwd voor de borging van het cultureel erfgoed. Ondersteund door een visie van de overheid die verlangt dat collecties op betekenis en erfgoedwaarde gewaardeerd zijn, eventueel vast te leggen in een wet.

²⁰ Afstoten van werken van levende kunstenaars dienen eerst aan de kunstenaar zelf aangeboden te worden. Ook in het geval van de verkoop in Gouda toonde Marlene Dumas zich niet geamuseerd.

²¹ Het toezicht op de Rijkscollectie is geregeld in de regeling 'materieel beheer museale voorwerpen'. De Erfgoedinspectie heeft daarbij een toezichhoudende taak.

Voor de huidige LAMO doet de Raad de volgende aanbevelingen²²:

1. de LAMO wordt altijd gevolgd bij ontzaming. Ontzaming van cultureel erfgoed kan alleen op inhoudelijke gronden. Nadrukkelijk dient de regel gevolgd te worden dat te vervreemden objecten bij ontzaming eerst aan collega-instellingen worden aangeboden.
2. in het belang van de borging van collecties wordt de handhaving van het bestaande instrumentarium op korte termijn aangescherpt.²³.
3. periodieke evaluatie dient onderdeel van de regeling te zijn om tijdig in te kunnen blijven spelen op maatschappelijke ontwikkelingen.²⁴

In het advies over het museaal bestel zal de Raad uitgebreider ingaan op de problematiek rondom het behoud en het beheer van objecten en verzamelingen. Daarbij zal, in de context van de maatschappelijke ontwikkelingen, gekeken worden naar de manier waarop verantwoordelijkheden belegd zijn, de wijze waarop bescherming van cultureel erfgoed is vormgegeven en het sanctioneringsbeleid is geregeld.

Hoogachtend,

Joop Daalmeijer
Voorzitter

Jeroen Bartelse
Algemeen secretaris

²² De LAMO is een zelfregulerend instrument van het museale veld. De aanbevelingen zijn gericht aan het museale veld.

²³ Betrokken hierbij zijn de museumbranche organisaties (NMV en VRM), de verschillende overheden, de LAMO, de Wet tot behoud van cultuurbezit (Wbc), het museumregister en de Ethische Code Commissie en de collectieplannen.

²⁴ De Raad drong in 2005 bij het advies 'In een vitaal museumbestel' aan op evaluatie van de LAMO, de uitvoering daarvan werd gefaciliteerd door het ICN.